

Alternatieve feiten, waarheid en geschiedenisonderwijs

Maria Crever is hoogleraar en directeur van het Centrum voor Historische Cultuur aan de Erasmus School of History, Culture and Communication van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Deze tekst is gebaseerd op een lezing, gegeven op 2 februari 2018 in Hilversum tijdens de conferentie Critical Thinking in the Age of Emoji's. Does History Education Play a Role for Media Literacy?, georganiseerd door EUROCLIO in samenwerking met het Nederlandse Instituut voor Beeld en Geluid, VGN en de partners van het E-story Project.

Een grondige reflectie op het geschiedenisonderwijs is in het huidige politiek-maatschappelijke landschap meer dan ooit nodig. In de globaliserende historische cultuur zien we momenteel een combinatie van drie fenomenen die elkaar versterken: steeds fellere discussies over de juiste interpretatie van nationale geschiedenissen, een groeiende invloed van populisme en een verbluffende toename van het gebruik van nieuwe media, met inbegrip van de opgang van fake news.¹

Mensen organiseren zich in kampen die steeds onverzoenlijker tegenover elkaar komen te staan.² In sommige landen heeft de strijd geleid tot een 'monumentenoorlog' over het publieke erfgoed van voormalige koloniale leiders of gevallen 'oorlogshelden'.

In 2017 marcheerden Amerikaanse white nationalists door Charlottesville om te protesteren tegen de plannen van het stadsbestuur om het standbeeld van general Robert Lee te verwijderen. De mars, in het schijnsel van toortsen en smartphones, eindigde in grof geweld dat één dodelijk slachtoffer maakte en tientallen mensen verwondde. In Nederland worden debatten gevoerd over het verwijderen of 'hernoemen' van erfgoed uit het Nederlandse koloniale verleden – monumenten, beelden, straten en andere dragers van herinnering.³ Ook hier worden harde protestacties niet geschuwd, zoals blijkt uit de acties van 'blokkeerfriezen' die in 2018 anti-Zwarte Piet-demonstranten tegenhielden bij de sinterklaasintocht in Friesland. En het is niet verwonderlijk dat het verleden ook een controver-

siële rol speelt in de postapartheids-amenleving van Zuid-Afrika. In 2015 heeft een burgemeester daar het publieke debat over erfgoedmonumenten op gang gebracht.⁴ Academics en activisten nemen deel aan de dialoog over het lot van de beelden. Sommige deelnemers pleiten voor het vernietigen van het beeld van de koloniale leider Paul Kruger. Anderen beklemtonen dat het verleden gerespecteerd moet worden. Een ander, creatief voorstel is om een herdenkingspark voor ongewenste beelden te creëren.

De invloed van nieuwe media en populisme is merkbaar in de manier waarop politieke leiders wereldwijd – Trump, Putin, Erdoğan – de verspreiding van fake news stimuleren en een versteend beeld van de natie presenteren. Ze gebruiken een populistische retoriek om de massa's te mobiliseren achter hun politiek van onverdraagzaamheid tegenover migratie en tegenover zij die als vreemdeling gebrandmerkt worden. Hun gedrag versterkt het idee dat we leven in een post-waarheid samenleving, een samenleving die het

gevoel dat iets waar is erkent, ook al is het niet op feiten gebaseerd.⁵ Publieke debatten worden steeds meer opgehangen aan emoties en feitelijke weerleggingen halen weinig uit. Volgens de Britse conservatieve politicus Michael Gove "hebben de mensen in dit land genoeg van experts".⁶ De minachting voor intellectuelen en experts is een reëel gevaar voor de democratie. Zoals komiek Steven Colbert het uitlegde: "Boze kiezers hebben geen leider nodig die dingen zegt die waar zijn of waar aanvoelen. Ze hebben een leider nodig to *feel things that feel feels*. En daarom geloof ik dat Donald Trump een leider voor onze tijd is: een emotionele megafoon voor kiezers die vol woede zitten over een regering die niets bereikt [...]."⁷

Volgens Robbert Dijkgraaf, directeur van het *Institute for Advanced Study* in Princeton, voert de huidige Amerikaanse regering een campagne tegen wetenschap. De helft van de republikeinen beschouwt de universiteiten als een factor die een corrumperende invloed heeft op de samenleving.⁸ Sommige opiniema-

kers beweren bovendien dat het idee van waarheid door wetenschappers zelf ondermijnd is door de invloed van het postmodernisme of, zoals ik het verkies te omschrijven, post-structuralisme.

Al deze opvattingen dagen de historische discipline en het geschiedenisonderwijs in het bijzonder uit. Ik wil hierover twee inzichten formuleren.

1. Ook al stellen poststructuralisten terecht de notie van één waarheid ter discussie, toch blijft waarheidsvinding voor de historische discipline en het geschiedenisonderwijs uiterst belangrijk.
2. Historisch denken dient een structurele plaats te krijgen in het geschiedenisonderwijs, zodat leerlingen bronnen kritisch kunnen lezen, besef krijgen van continuïteit en verandering en verschillende perspectieven op een historisch onderwerp kunnen verkennen.⁹

Laat ik een voorbeeld geven uit mijn eigen lespraktijk aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In het bachelorvak 'Historische representatie en verbeelding' bestuderen we de veranderende betekenis van materiele cultuur, rituelen, re-enactments, films en videogames. We bediscussieren de impact van de beeldcultuur op de verbeelding van mensen en hoe ze het verleden percipiëren. Visuele voorstellingen kunnen gevoelens van erkenning, plezier, nostalgie, boosheid of wraak oproepen. Ze kunnen mensen aanzetten om actie te ondernemen. Beelden hebben het potentieel om mensen te mobiliseren. In die zin kunnen voorstellingen van het verleden zelfs een andere realiteit genereren.

Historisch denken dient een structurele plaats te krijgen in het geschiedenisonderwijs, zodat leerlingen bronnen kritisch kunnen lezen, besef krijgen van continuïteit en verandering en verschillende perspectieven op een historisch onderwerp kunnen verkennen.

We moeten meer inzicht hebben in de manieren waarop leerlingen dagelijks communiceren via Facebook, WhatsApp of Twitter en hen leren dat sociale media geen betrouwbare bron zijn voor publiek nieuws.

In de afsluitende les probeerde een studente de betekenis van het concept 'historische representatie' in verhouding tot poststructuralisme toe te lichten. Ze stelde dat historische representaties niet naar een historische realiteit verwijzen omdat er geen historische realiteit is. Dat was een interessante opmerking omdat die duidelijk maakte dat ze de betekenis van poststructuralisme, een invloedrijke benadering in de mens- en sociale wetenschappen, niet goed vatte. Poststructuralisten deconstrueren grote narratieven en de autoriteit van historici als poortwachters van het verleden. Ze willen de kracht van het discours van historici blootleggen. In hun ogen weerspiegelt de taal nooit de realiteit maar beïnvloedt ze altijd de constructie van kennis. Ze benadrukken ook dat het geven van het 'hele verhaal' onmogelijk en zinloos is. Tot slot onderstrepen poststructuralisten dat onderzoekers hun uitgangspunten en talige strategieën moeten expliciteren. Maar ze ontkennen niet de historische realiteit of het opbouwen van feiten over de realiteit. Het punt is dat we moeten aanvaarden dat alle

wetenschappelijke kennis voorlopig is. In de woorden van Karl Popper: elke theorie moet op grond van nieuwe waarnemingen weerlegd (gefalsificeerd) kunnen worden. Is dat niet mogelijk, dan hebben we te maken met geloof.

Hoe kunnen we dan reageren op fake news en fake history? Wat kunnen we als historici en geschiedenisleraren doen? Biedt *fact checking* de beste houvast? Dat is zeker belangrijk, maar het is niet genoeg.

Eerst en vooral moeten we als historici en geschiedenisleraren onze mediageletterdheid of 'mediawijsheid' vergroten om de veranderende online cultuur te kunnen begrijpen. De informatietechnologie maakt het mogelijk dat gemanipuleerde verhalen en beelden over een of ander gewenst verleden constant verspreid worden via televisie, het internet, Twitter en andere sociale media met een bereik van miljoenen mensen. We moeten meer inzicht hebben in de manieren waarop leerlingen dagelijks communiceren via Facebook, WhatsApp of Twitter en hen leren

dat sociale media geen betrouwbare bron zijn voor publiek nieuws. Mijn stelling is: valide nieuws bestaat niet op Facebook, dat is fake. Sociale media zijn netwerken waar mensen meningen ventileren, waar nieuws gemaakt wordt terwijl de bronnen nooit gecheckt kunnen worden. Wat telt is het aantal lezers en de algoritmes, niet de inhoud. Sociale media gebruiken betekent het verzamelen van eenzijdige informatie. Ook al denken wij te beslissen wie en wat we volgen, wat we 'liken' en 'sharen' gaat door algoritmes van sociale media zodat het meer waarschijnlijk wordt dat we bronnen zien die net diezelfde inhoud en, nog belangrijker, diezelfde eenzijdigheid hebben.¹⁰ Na verloop van tijd veranderen de algoritmes onze blik op de wereld. We lopen het risico te eindigen in een filter bubble waar alle of het grootste deel van de inhoud dat we te zien krijgen onze opvattingen over de wereld en onze ideologische voorkeur versterkt. Op deze manier ontdekken we amper nog een andere blik. Sociale media zijn ook kwetsbaar voor zogenaamde 'trollen', mensen of groepen die online opruiende of off-topic commentaren posten om discussies te verstoren en onenigheid te veroorzaken.¹¹ Daarom zijn traditionele publieke media – kranten, televisie – veel meer betrouwbaar. Je kan direct journalisten die een rapport of opiniestuk schrijven ter verantwoording roepen omdat zij onder hun naam publiceren.

Ten tweede moeten leraren opleiding krijgen in het zich uitbreidende veld van de populaire historische cultuur, zoals augmented reality en videogames.¹² Bijvoorbeeld historische videogames geven de spelers

het gevoel dat ze deel uitmaken van het verhaal in het medium zonder enige vorm van bemiddeling tussen het medium en de gebruiker. Het dompelt hen onder in een verbeeld verleden, het geeft hen een gevoel van persoonlijk betrokken te zijn als tijdreiziger in een virtuele wereld.¹³ Videogames versnellen de democratisering van het maken van geschiedenis door de grenzen tussen academische geschiedschrijvers en 'hobbyisten', en tussen representatie en interactie door mensen te doen vervagen. Dat is mooi meegenomen. Maar ze kunnen ook de grenzen tussen kritische geschiedenis en mythes uitvlakken. Simulaties die je onderdompelen kunnen spelers ervan weerhouden om de representatie van het verleden waarin ze gamen te controleren en om het vreemde, andere karakter van het verleden te ervaren.¹⁴ In dat geval is er geen onderscheid meer tussen heden en verleden. De speelse en instrumentele manieren waarop met tijd omgegaan wordt en het groeiende verzet om het verleden te onderscheiden van het hier-en-nu kunnen de oriëntatie in de tijd ontwrichten en het realiteitsbesef verzwakken.

Ten derde moeten we jongeren zorgvuldig uitleggen wat de betekenis van historische waarheid inhoudt. Niet op een naïeve en niet op een sceptische manier. In een interview uit 2016 stelde Stephen Colbert: "Een van Trumps surrogaten, Scottie Nell Hughes, zei dat feiten niet meer ter zake doen – dat er geen feiten zijn (...). Dat is vóór God zei: "Laat er licht zijn" – dat is absolute chaos. En dat beangstigt me. Het idee dat er geen feiten meer bestaan beangstigt me echt. Als er geen feiten meer zijn, is

er niets meer om overeen te stemmen en als je niet akkoord kan gaan, kan je niets opbouwen. (...) Je moet akkoord gaan over de maat der dingen, anders kan je niets opbouwen."¹⁵ Ik zou daaraan willen toevoegen dat een dialoog dan onmogelijk wordt. Feiten worden intersubjectief vastgesteld. Studenten en leerlingen worstelen om dat te aanvaarden. Ze verwachten van hun leraren dat ze 'de waarheid' vertellen. Maar feiten vormen altijd een voorlopige basis voor een waarheid. We zijn het bijvoorbeeld eens dat president Kennedy vermoord is in 1963, tenzij iemand kan aantonen dat hij stierf aan een hartaanval. En toch zijn er nog veel open vragen over de moord, wie er achter zat en waarom, representaties die nog steeds voer zijn voor interpretaties vanuit verschillende perspectieven. Maar er is nog meer.

Aan de ene kant mogen we niet vergeten dat we onware verhalen kunnen maken op basis van ware feiten. Tenslotte houden de selectie van de feiten (het weglaten van of de klemtoon op sommige), het samenstellen en de opbouw van het verhaal altijd een element van verbeelding en subjectiviteit in zich. Aan de andere kant kan een verhaal waarachtig zijn ondanks de combinatie van historische en fictieve karakters en gebeurtenissen. In die zin maakte historicus Jay Winter een zeer interessant onderscheid tussen 'ware uitspraken' en 'waarheidsuitspraken' (true statements en truth statements). De films *La Grande Illusion* of *All quiet on the Western Front* over de Eerste Wereldoorlog bieden "veeleer waarheidsuitspraken dan ware uitspraken, hoewel de twee vaker wel dan niet samen vallen."¹⁶ Ze vertellen ons waarheden

over de Grote Oorlog "ook al hebben de precieze gebeurtenissen die erin aan bod komen misschien nooit plaatsgevonden." Waarheidsuitspraken staan in dit geval voor de horror van de loopgraven, de geur van dode lichamen, de angst van soldaten tijdens de gevechten en niet de romantische verhalen van helden en slechteriken die vechten in heroïsche veldslagen. De waarachtigheid verwijst naar een overtuigende sfeer die voorbij het louter weergeven van de feiten ligt en die vaak andere perspectieven of 'counter-narratives' bieden over wat gebeurd is. Die perspectieven zijn niet louter meningen, ze zijn gebaseerd op minder erkende ervaringen en verwaarloosde feiten. Om dus de waarachtigheid van een verhaal in te schatten is het aan te raden om meerdere, verscheidene perspectieven te verkennen en te identificeren.¹⁷ Daarom hebben we behoefte aan leraren die opgeleid zijn in de geschiedenisdidactiek.

Gelukkig heeft het kritisch historisch denken in het afgelopen decennium tot op zekere hoogte een plaats gekregen in het geschiedeniscurriculum van verschillende landen. Geschiedenisonderwijs focust vaak niet langer louter op het memoriseren van feiten en het overbrengen van opvattingen maar op de vaardigheid van jongeren om zelf historisch te denken, zodat zij ook in staat zijn om op hun persoonlijke en collectieve historische identiteit te reflecteren en die te verduidelijken.¹⁸ Het Nederlandse curriculum omvat vandaag belangrijke doelen als 'continuïteit en verandering', het 'onderscheid tussen feiten en meningen' en het gebruik van argumenten. In het huidige politieke klimaat is het essentieel om geschiedenisleraren

te steunen om die vaardigheden bij hun leerlingen te ontwikkelen en om uit te zoeken hoe ze nieuwe media-geletterdheid in hun lessen kunnen integreren. Op die manier kunnen ze leerlingen begeleiden wanneer ze op het internet of andere bronnen surfen. Het doel is dat jongeren kunnen ontdekken wanneer 'leugens voor waar genomen worden', dat ze in staat zijn om fake news en alternatieve feiten te ontmaskeren en dat

ze kunnen discussiëren over verschillende interpretaties van het verleden, dat er verschillende verhalen zijn, want daar draait het in geschiedenis allemaal om.

SOCIAL

FAKE NEWS

De Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten organiseert op 22 maart e.k. in Brussel een debat getiteld 'De strijd om de waarheid. Over nepnieuws en desinformatie in de digitale mediawereld'.

Meer informatie en inschrijven via www.kvab.be. Hier vindt u nadien de teksten van het debat.

Voetnoten

- 1 Maria Grever en Robbert-Jan Adriaansen, "Historical Culture: a Concept Revisited", in M. Carretero, S. Berger & M. Grever eds., *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education* (Basingstoke, Palgrave Mcmillan, 2017) 73-89.
- 2 Zie ook Guido de Bruin, "Hoe polarisatie de school binnenkomt", *Verus. Magazine voor Katholiek en christelijk onderwijs* nr. 4 (2017) 4-9.
- 3 www.humanityinaction.org/knowledgebase/101-symbolic-objects-of-dutch-colonial-history-in-amsterdam-monuments-streets-and-other-structures
- 4 Voor de conflicten over monumenten in Zuid-Afrika: www.youtube.com/watch?v=_ysVITLbLTQ
- 5 Jakob Tanner, "Fakt ist ... Post truth politics und Geschichtswissenschaft", in K.J. Kuhn et al. eds., *Lebenskunst. Erkundungen zu Biographie, Lebenswelt und Erinnerung* (Köln: Breslau, 2017) 550-570.
- 6 Tracy Brown, "The idea of a 'post-truth society is elitist and obnoxious", *The Guardian*, 19-9-2016.
- 7 <http://splitsider.com/2017/01/stephen-colbert-vs-alternative-facts-a-lifelong-rivalry/> (July 2016).
- 8 Robbert Dijkstra, "Vecht of vlucht", *NRC Handelsblad*, 20-01-2018.
- 9 Voor uitleg over de betekenis van historisch denken, zie bijvoorbeeld Peter Seixas and Tom Morton, *The Big Six. Historical thinking concepts* (Toronto: Nelson Education, 2013), Jannet van Drie en Carla van Boxtel, 'Historical reasoning: towards a framework for analyzing students' reasoning about the past', *Educational Psychology Review* 20 (2008) 87-110, en Maria Grever en Carla van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef* (Hilversum: verloren, 2014).
- 10 Emil Karlson, "Current battlefields in the misinformation wars", 31-1-2017 <https://debunkingdenialism.com/2017/01/31/current-battlefields-in-the-misinformation-wars/>.
- 11 Idem.
- 12 Maria Grever, "Teaching the War. Reflections on Popular Uses of Difficult Heritage", in T. Epstein & C. Peck eds., *Teaching and Learning Difficult Histories. Global Concepts and Contexts. A Critical Sociocultural Approach* (New York: Routledge, 2017) 30-44.
- 13 Eva Kingsepp, "Immersive Historicity in World War II Digital Games". *HumanIT* 8 (2006) 60-89.
- 14 Chiel Van den Akker, "Antiquarianism and Historical Consciousness in the New Media Age", in C. van Boxtel, M. Grever & S. Klein eds., *Sensitive Pasts. Question Heritage in Education* (New York: Berghahn, 2016) 59-72.
- 15 <http://splitsider.com/2017/01/stephen-colbert-vs-alternative-facts-a-lifelong-rivalry/>
- 16 Jay Winter, "The performance of the past: memory, history, identity", in: K. Tilmans, F. van Vree, J. Winter eds., *Performing the Past. Memory, History, and Identity in Modern Europe* (Amsterdam: AUP, 2010) 11-34, 13-14.
- 17 Maria Grever, "Dilemmas of common and plural history. Reflections on history education and heritage in a globalizing world," in M. Carretero, M. Asensio & M. Rodriguez-Moneo eds., *History education and the construction of national identities* (Charlotte NC, Information Age Publishing) 75-91.
- 18 Andreas Körber, "Historical Consciousness. Historical Competencies - and Beyond? Some Conceptual Development within German History Didactics", *Pedocs* 2015. (www.pedocs.de/volltexte/2015/10811/pdf/Koerber_2015_Development_German_History_Didactics.pdf).